

ASISTENȚA MEDICALĂ ȘI STAREA DE SĂNĂTATE ÎN BUCUREȘTI ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA ÎN RAPOARTELE CĂLĂTORILOR STRĂINI

O SURSĂ COMPLEMENTARĂ

Health care and health status in Bucharest in the first half of the 19th century in foreign travelers reports

A complementary source

Dr. Marian Stroia

Prima jumătate a secolului al XIX-lea a marcat, în Europa, în planul strict al relațiilor interumane, o veritabilă minirevoluție. Până la revoluțiile de la 1848, care închid cronologico-evenimential intervalul, s-au înregistrat practic doar 1/3 din timp intervale conflictuale; în rest, atmosfera a fost de relativă securitate, atât a persoanei, cât și, pe cale de consecință, și a călătorilor. Neexistând o barieră ideologică de tipul războiului rece din secolul următor, oamenii acelei epoci au circulat relativ liber și lesne, dintr-o țară în alta, până la marginea continentului.

Situate la limita răsăriteană a Europei (asta dacă nu luăm în considerare spațiul rus), Moldova, Țara Românească și Transilvania au fost vizitate și ele de călători europeni, al căror număr, în acest interval, potrivit datelor de care dispunem până acum, a fost de 164. Dintre aceștia, ceva spre jumătate din total, adică 79, identificați și publicați până în prezent, au vizitat sau au locuit în București. Din păcate, doar un mic număr de călători ne oferă elemente sau informații de natură să intereseze istoria medicinei.

Explicația acestei situații nu cere o analiză prea complicată. În fapt, atunci când voiajorii respectivi sosesc sau se așază în Moldova, Țara Românească sau Transilvania (sau, în cazul particular impus de tema *Congresului*, orașul **București**), ei sunt preocupați evident de situația politică, structura *etnografică*, rețeaua stradală și căile de comunicație, comerțul etc. Și doar în cazul în care ei sunt (destul de rar, de altminteri) medici sau farmaciști profesioniști, atunci sunt interesați de asistența medicală sau de rețeaua de farmacii. Din această cauză, aceș-

tia sunt parametrii cu care operăm în cazul comunicării de față.

Analiza, atât istorică, cât și a potențialului informativ furnizat de relațiile călătorilor străini, ne-a determinat, în final, la o compartimentare a relatărilor acestora în trei segmente.

Cel dintâi din această selecție operată de noi, cuprinde intervalul cronologic al celor două decenii, care merge până la revoluția lui Tudor Vladimirescu, adică 1800-1821. Practic, din punctul de vedere al periodizării istorice, intervalul amintit este definit ca fiind etapa finală a domniilor sau a ceea ce numim „epoca fanariotă”. Până în prezent, pentru această perioadă dispunem de șapte surse: E.D. Clarke, Thomas Thomson, M.I. Kutuzov, L. Von Stürmer, Ignati Iakovenko, Sophie Johnson, Ludwig Kreuchely.

Dintre surse, Iakovenko se distinge în plus față de ceilalți prin plastica descriere (deși nu a fost martor ocular) a tabloului dramatic al ciumei din 1813 (faimoasa „ciumă a lui Caragea”, care devastează orașul la mijlocul deceniului al doilea). La toți ceilalți dispunem de descrierea stereotipă a celor trei lăcașuri spitalicești deja existente (Colțea, Pantelimon, Dudești), cărora, la 1813, li se adaugă stabilimentul medical de la Filantropia, la a cărui fondare efortul neobosit al tânărului *Caracaș* e relevat de majoritatea observatorilor.

În rest, tabloul descris de voiajorii amintiți e realizat într-un registru critic, uneori sumbru. Din păcate, subliniez, unele dintre notele critice conținute în materialele au, în ceea ce putem numi „atitudinea pacienților față de actul medical”, o surprinzătoare asemănare cu spectacolul oferit de unele dintre

spitalele României anului 2014, atunci când intri prima oară în ele. Revelator în acest sens este un pasaj din relatarea englezului Thomas Thomson, la 1802:

„La Iași, dar și la **București**, sunt medici ținuți pe cheltuiala publică. La ei poate veni orice locuitor pentru consultație sau asistență... Sunt și spitale publice, dar ultimul grad de mizerie abia poate hotărî pe un bolnav să ceară a fi primit în spital. Nu te poți aștepta așadar ca niște instituții publice de această natură să poată produce, într-o stare așa depravată a societății, efecte binefăcătoare.”¹

În egală măsură, mărturiile din segmentul 1 mai reliefează și un alt aspect, și anume calitatea profesională destul de scăzută a unora dintre prestatorii actului medical. Astfel, la 1805, izvorul anonim german descoperit de autor în paginile mensualului rus „Vestrik Evropi”, consemna după cum urmează: „Ianuarie 1805. În Moldova, la Iași mai rar, dar în special la Constantinopol, ca și la **București**, doctorul prezintă o diplomă cumpărată sau obținută prin rugăminți de la vreun prieten în Germania sau Italia și nu-i rămâne altceva de făcut decât să-și treacă pe ea numele său... Publicul mințit astfel nu poate deosebi competența adevărată de cea mincinoasă, își încredințează îngrijirea sănătății sale șarlatanului și-l îmbogățește pe acesta, deși un om cu cunoștințe generale normale și-ar pierde repede răbdarea... Mentalitatea acestui gen, care reprezintă una dintre cele mai profitabile ocupații, se deosebește radical de cea a grecilor de aici. Nu poți să îți imaginezi la câte viclenii recurg ei în situații asemănătoare. De aceea nici nu te sfătuiesc să îți cauți aici sănătatea prin medici străini.”²

Un al doilea segment al circuitului nostru medical prin capitala Valahiei îl constituie călătoria din secvența temporală 2, adică dintre 1822 (instalarea domniilor pământene) și 1830 (al doilea an al ocupației rusești). Martorii noștri sunt, în ordine: E. Laurençon (1822), W. Wallsh (1824), A. Béchamp (1825), P. Krikel (1828), P.H. *Gnabbe* (1828), K. Holthaus (1830).

Toți aceștia confirmă continuitatea rețelei spitalicești existente anterior. Nu-i mai puțin adevărat că perioada conține și epidemia holerică din vara lui 1831, dar din punctul de vedere al sistemului autohton episodul în sine nu este relevant: oricum el este depășit în situații de acest tip, iar în cazul de față molima este jugulată în mare măsură grație

măsurilor energice întreprinse de președintele plenipotențiar al celor două divane, generalul rus P.D. Kisselev.

Elementul de noutate adus de segmentul 2 este cel legat de menționarea unei rețele incipiente de farmacie în Capitală. Iată ce ne spune, la mijlocul deceniului 3, Antonio Bechamp, medic și farmacist francez: „Cam puțin înainte de 1828, nu mai era trebuință de a avea felinar pentru a ieși seara din casă și farmaciștii puteau cu toată siguranța să se ducă să-și facă datoria pe lângă bolnavi, acel serviciu de care râdea Molière! Așa că elevii nu erau singurii însărcinați cu această lucrare, ci în oarecare ocazii se duceau patronii în persoană; și-mi amintesc cum am văzut pe domnul Mänszel cum se îmbrăca cu haina neagră pentru a se duce să administreze remediul prințului Ghica.”³

p. III. 76. „Neamul Românesc”, Anul IX, 1914, nr. 1-51. Claudia Dumitru, *Probleme de istorie bisericească reflectată în operele cronicarilor români*. B.O.R., an 120, 2002, nr. 1-6, p. 557.

Deși ambii (Ureche și Costin) rămân în esență buni ortodocși, situația lui Miron Costin este discutabilă. Se pare că acesta din urmă îi simpatiza pe catolici, ajutându-i chiar. Pentru cititorii săi din Moldova, **Letopisețul** lui Costin nu lasă loc îndoielilor în privința Ortodoxiei. Termenul „papistăși” folosit de cronicar nu comportă nuanțe peiorative.

Miron Costin, *Letopisețul Țării Moldovei de la Aron Vodă încoace*. Ed. Critică de P.P. Panaitescu. Fundația Regală pentru Literatură și Artă, p.L.II, 1944.

Miron Costin a folosit în cronică și anumite cărți pe care le-am putea socoti „de învățătură”, pentru a exemplifica acum situații morale. În cronică lui Miron Costin se află un singur citat

Pentru perioada care începe după 1830, Bucureștiul este confruntat, în vara lui 1831, cu virulenta și devastatoarea epidemie holerică. În acest caz noi considerăm ca *sursă* rapoartele întocmite de P.D. Kisselev, Președinte Plenipotențiar al Divanurilor Române.

Astfel, luăm ca sursă parțială raportul acestuia din 20 august /1 septembrie 1831, destinat cancelarului K. V. Nesselrode. Din acest document, extrem de revelator, aflăm că „de la începutul epidemiei (22 iunie/ 4 iulie) și până la 20 august s-au înregistrat în Capitală 2.283 bolnavi, cu 1.674 decedați, 606 vindecați și 14 încă spitalizați. Ca atare, apreciem deci că gradul de letalitate a depășit 50%.”⁴

¹ *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*. Serie nouă. Coordonator: Paul Cernovodeanu. Secretar de volum: Marian Stroia. București, Editura Academiei, 2004, p.389

² Cf. M. Stroia, *Un călător anonim în Moldova și Ț.R. la 1805*, în *Revista istorică*, tomul XVII, 2006, nr. 1-4, p. 187.

³ *Călători străini...* II, 2005, p.140

⁴ A.V.P.R.I. Fond Kanțelanna. Opis 5/1831, dos. 138, p. 314-315.

Jugularea epidemiei de holeră la București s-a datorat nu numai evacuării în mare măsură a orașului, dar și eforturilor corpului medical, întărit în august cu „doctori”: Arnold la spitalul din Dudești, Paul Vlastos la spitalul Filantropia și Mihalache Enculeu la carantina de la Bărbătescu.⁵

După 1831 – și timp de două decenii, indiferent sau nu că avem de-a face cu ocupația rusă sau cu domniile așa-zis regulamentare, ameliorarea stării de sănătate a populației este evidentă, dotarea și condițiile de tratament ale spitalelor se află într-un progres lent dar ireversibil, iar implicarea autorităților statului, fie ea și la o scară mai redusă, este în mod clar incontestabilă. Și pentru acest interval – al treilea – dispunem de o cifră între 8 sau 10 surse.

Un prim simptom îl relevă, la 1843, relația de călătorie a inginerului și geologului german Karl August Kuch, care, prezentând situația rețelei spitalicești din București, adaugă și începerea fenomenului de vaccinare preventivă a populației urbane: „Vaccinarea – ne spune el – se face cu multă siguranță de către medici anume plătiți pentru aceasta. Numărul copiilor vaccinați se urcă astfel cam la 22.000 de persoane anual.”⁶

Un real reviriment în starea de sănătate a populației bucureștene, determinat însă în acest caz de ameliorarea condițiilor de trai și a ambianței locative îl detectăm spre finalul deceniului al 5-lea al secolului al XIX-lea.

Astfel, raportul din 21 mai 1848 al comisarului rus în Principate, A.D. Duhamel, către ministrul său de externe, K. Nesselrode, arată îmbunătățirea condițiilor locative: „...comparativ cu prima mea vizită aici (1842 – n.n.), orașul s-a schimbat mult sub raportul fizionomiei sale. În locul clădirilor care au căzut pradă incendiului... au fost clădite altele, mai noi și mai frumoase... Au apărut fântâni, alimentate prin acțiunea aburului care, ce-i drept nu se găsesc decât pe o singură stradă, dar există intenția de a le instala cu timpul în toate părțile orașului. Situată la porțile orașului, există de asemenea o foarte frumoasă grădină publică căreia i s-a dat numele de grădina Kisseleff.”⁷

La doi ani după Duhamel, informații la fel de pozitive ne oferă călătorul german Johann Neigebauer, care, în iunie 1850, descria următoarele (e vorba de București): „Starea sănătății populației s-a îmbunătățit totuși considerabil de când s-au înlocuit pe ulițe pavajul de lemn cu cel de piatră. Mai înainte

însă plutea în aer un miros îngrozitor, pentru că acestea nu aveau fundament și sub grinzile așezate pe scânduri groase de stejar se aduna murdărie, se vărsau multe dintre cloace ori putrezeau animale căzute înăuntru.”⁸

Pe acest fond apare cât se poate de edificator și progresul înregistrat de rețeaua spitalicească locală. Și aici, cea mai relevantă este mărturia din sept. 1851 a medicului și filantropului francez Benjamin-Nicolas Appert. Cităm în acest sens: „În 24 septembrie, am vizitat împreună cu d-l Poenaru și cu domnul Ghica cele 3 spitale... Pentru spitalul mare, am remarcat că bolile nu sunt împărțite pe categorii și, mai ales bolile venerice nu ar trebui să se amestece cu alte boli. De asemenea, nu ar trebui să se afle, printre bolnavi, fetele de moravuri ușoare atinse de astfel de boli... În rest acest stabiliment este curat, bine întreținut, paturile din fier, frumoase, la fel cu acelea din marile spitale, saloanele nu sunt foarte spațioase, dar bine împărțite. Dacă ar fi adăugate și alte construcții – ar deveni excelent.

Al doilea spital pe care l-am vizitat este la fel de bine organizat. Tot ceea ce am spus despre primul spital este valabil și pentru acesta. Se adaugă observația privitoare la aerisire... Draperiile, pijamalele bolnavilor, coridoarele, curțile și scările mărturisesc despre o bună gospodărire și îngrijire. Ar fi totuși de dorit o mai bună împărțire a bolnavilor.

Mă duc în sfârșit, la spitalul maternității, unde un tânăr doctor pare instruit și nerăbdător să introducă reformele inițiate de nobila familie Ghica. Paturile sunt foarte apropiate, ceea ce înseamnă că gravidele sunt înghesuie și nu au aer. Ele își culcă pruncii în același pat. Ar fi de dorit să fie un pătuț de fier lângă fiecare mamă, pat în care ar putea dormi nou-născutul. Școala de moașe este totodată o școală elementară pentru a învăța să scrie și să citească.”⁹

Fapt deloc neglijabil, pentru perioada respectivă dispunem, element pozitiv, și de date privind structura de personal a spitalelor amintite. Astfel, potrivit mărturiei lui K.A. Kuch, pe care l-am mai menționat anterior, „pe lângă acest spital (e vorba de Filantropia) funcționează, în acest an, doi medici, un chirurg, un farmacist și doi contabili.”¹⁰

Extrem de sugestiv, din punctul nostru de vedere o reprezintă și anexele documentare furnizate de expertul francez de la 1851, B.N.Ap ... – care însoțesc relația călătoriei sale. Situația bolnavilor care sunt ... internați, la mijlocul lunii septembrie 1851, în Spitalul Brâncovenesc spune foarte multe și ne scutește de un comentariu specializat, dat fiind

⁵ Gh. Brătescu, Paul Cernovodeanu, *Biciul holerei pe pământ românesc*, București, Editura Academiei Române, 2002, p. 63.

⁶ *Călători străini...* IV, 2006, p.226.

⁷ Ion Varta, *Revoluția de la 1848 în Țările Române*, Chișinău, Editura Arc, 1998, doc. 62, p. 103

⁸ *Călători străini...* IV, 2008, p.259.

⁹ *Călători străini...* V, 2009, p.693.

¹⁰ *Ibidem...* IV, 2008, p.227.

competența medicală redusă a autorului comunicării. Din anexa lui Appert aflăm astfel că acolo se aflau 150 de bolnavi, la data respectivă. Iar în ce privește diagnosticarea acestora, pe primul loc se află sifilisul, cu 74 de procente (adică aproape 50% din total), după care urmează în ordine febre gastrice (16), artrită (2), emfizem pulmonar (2), fracturi abdominale (5), boli ale ochilor (6), artrită cu blenoree (5), dermatite de contact (2), abces și panarițiu (câte 1).¹¹ Este prima statistică medicală profesionist întocmită și care ne oferă o imagine, fie ea și parțială, a stării de sănătate a populației bucureștene la mijloc de secol XIX.

Ca și la alți 5 călători anteriori, Nicolas Appert ne semnaleză existența și toxicitatea socială și medicală a unui fenomen cronic pentru viața cotidiană a Bucureștilor secolului XIX, și anume prostituția. Din păcate, fenomenul ca atare nu a putut fi eradicat nici în deceniile care au urmat și va contribui și în anii următori la degradarea stării de sănătate a populației bucureștene.

Și, în finalul comunicării noastre, o ultimă considerație. Așa cum am căutat să relev chiar și din titlu, relatările călătorilor străini în ce privește starea de sănătate și asistența medicală nu pot fi, credem, o sursă principală, ci doar una de completare, un izvor secundar. Ele trebuie, pentru a avea o viziune cu adevărat globală și complexă asupra fenomenului,

utilizate împreună cu documentele de epocă emise de autorități, cronicile interne, presa cotidiană bucureșteană și mărturiile unor autohtoni contemporani cu epoca.

Iakovenko – 1820 (rus)

„Întorcându-ne din casa Belvedere, din afara orașului, am intrat, împreună cu I. P. în spitalul meu, o clădire cu totul largă, construită în afara orașului în apropierea locului ce se numește Cișmeau Mavrogheni. S-a întâmplat că a fost de față și epitropul său principal, Consilierul Curții noastre, cavalerul doctor **Constantin Caracaș**, care s-a bucurat mult când ne-a văzut pe aici.

Ne-a arătat diferitele secțiuni ale spitalului și foloasele care le prezintă pentru bolnavi.

KELSIEV, Vasili (1867) – institutor
 BUDILOVICI, A.M. (1873) – profesor institutor
 ARISTIDE, Mihail (1876) – profesor
 BOBRIKOV, Gh. I. (1876) – diplomat
 ILOVAISKI, Dim. I. (1877) – ofițer
 WONLALARSKI, W.M. (1877-78) – ofițer superior
 VERESCIAGHIN, Vasile (1877) – artist, pictor de campanie
 ELET, I.I. (1877) – ofițer superior

¹¹ *Călători străini...* V, 2009, p.693-694.